

Ljerka VUK
Hrvatski državni arhiv, Zagreb
ljvuk@arhiv.hr

VREDNOVANJE ARHIVSKOG GRADIVA U NOVIM DRUŠTVENIM OKOLNOSTIMA – ZAKONODAVNI OKVIR I PRAKSA U REPUBLICI HRVATSKOJ U POSLJEDNJIH 30 GODINA

Čovjek je mjera svih stvari: onih koje jesu da jesu, a onih koje nisu da nisu!

Protagora

Sažetak: Cilj ovog rada je iznijeti teorijsku problematiku vrednovanja arhivskog gradiva kao i praktičnu primjenu metode vrednovanja u okviru novih društvenih okolnosti i, u skladu s njima, donesenog zakonodavnog okvira. Kako bismo dobili što potpuniju sliku cjelokupnog razvoja teorije i prakse vrednovanja arhivskog gradiva, prikazan je kratki pregled razvoja arhivistike kao znanosti, s obzirom da je postupak vrednovanja nemoguće izdvojiti iz cjeline unutar koje je nastalo. Unutar teme, posebno je istaknuto poglavlje koje se odnosi na povijesni razvoj teorije i prakse arhivističkoga vrednovanja, te poglavlje posvećeno ulozi arhivista u postupku vrednovanja. Poglavlje koje se odnosi na kriterije vrednovanja i kategorizaciju stvaratelja možemo smatrati iznimno važnim, s obzirom da se odnosi na sadržaj koji neposredno povezuje teoriju i praksu arhivističkoga vrednovanja te arhivskim stručnjacima omogućuje lakše djelovanje na svakodnevnoj, praktičnoj razini. Vrednovanje elektroničkih zapisa promatrano je kao posebna cjelina s obzirom na sve veći broj strojno čitljivih zapisa koji u potpunosti ne podliježu pravilima i kriterijima vrednovanja tradicionalnih zapisa, nego zahtijevaju posebna pravila kojih se arhivski stručnjaci trebaju pridržavati. Kako bi sve funkcioniralo u granicama propisanoga i kako bi se arhivistima olakšalo snalaženje u nepreglednim masama raznih vrsta dokumentacije, te kako bi njihovo vrednovanje bilo što objektivnije, na razini države donose se općevažeći zakoni i pravilnici kojih su dužni pridržavati se svi arhivi pri provođenju svojih djelatnosti.

Ključne riječi: vrednovanje, arhivsko gradivo, zakonodavni okvir, kriteriji vrednovanja, kategorizacija stvaratelja.

1. POJAM I RAZVOJ ARHIVISTIKE

Pri utvrđivanju položaja arhivistike u sustavu društvenih znanosti, treba poći od činjenice da je arhivistika samostalna znanost. Karakter arhivistike određen je predmetom njezina proučavanja, kao i njezinim položajem i funkcijama u sustavu društvenih znanosti. Postoje brojna terminološka određenja samog pojma arhivistike, no za potrebe ovog rada, od brojnih definicija, istaknut ćemo određenje Luciane Duranti, koja kaže kako je arhivistika „cjelina znanja o naravi i karakteristikama arhivskoga gradiva i djelatnosti arhiva, sustavno organizirana u teoriju, metodologiju i praksu”. Dakle, možemo kazati kako je arhivistika sustav teorije koja podržava praksu vrednovanja, preuzimanja, određivanja autentičnosti, čuvanja i davanja arhivskog gradiva na korištenje. S obzirom da je u arhivima teorija oduvijek izvirala iz prakse, slobodno možemo zaključiti kako gotovo nema niti jednog arhivskog teoretičara koji prije toga nije bio arhivski praktičar, što ujedno predstavlja i razlog pojave da se, kroz stoljeća svog postojanja, arhivistika kao znanost i teorija definirala kroz arhivsku praksu te na taj način u svojoj biti bila više praktična, nego teoretska disciplina.

Arhivistika je, kao i svaka druga znanstvena disciplina, nastala iz praktičnih društvenih potreba. Njezini su počeci povezani sa stvaranjem administrativnih tijela tijekom 16. stoljeća. Početkom 19. stoljeća počinje se razvijati moderna arhivska služba u pravom smislu riječi. Kao i sve „baštinske” ustanove zapadnog civilizacijskog kruga, arhivi kakve danas poznajemo, kao samostalne kulturne i znanstvene ustanove, najčešće su povezani s nacionalnim pokretima te modernizacijom znanosti i obrazovanja. Njihov je daljnji razvoj bio određen potrebama građanskog društva, dominirajućih struktura uprave te gospodarstva i pojedinaca. Najduže razdoblje moderne povijesti arhiva obilježeno je njihovom ulogom „čuvara” pisanog nasljeđa, posebice gradiva nastalog radom državne uprave i društvenih elita. Već sredinom 19. stoljeća javljaju se i prvi počeci suvremenog arhivskog zakonodavstva. Proces institucionalizacije arhiva bio je praćen razvojem arhivskog zakonodavstva, čime je arhivska služba dobila obvezujući karakter na nacionalnoj razini.¹

Usljed brojnih društvenih i političkih promjena, uz upravnu funkciju, sve je važnijom postajala kulturna i znanstvena uloga arhiva. U sklopu

¹ Godina 1898. smatra se godinom „rođenja arhivistike”. Te su godine trojica nizozemskih arhivista, Samuel Muller, Johan Adriaan Feith, Robert Fruin, izdali „*Priručnik za sređivanje i opis gradiva*”, koji je poznat kao značajan prilog arhivskoj znanosti u čitavom svijetu te predstavlja najvažniji priručnik za rad s arhivskim gradivom. Tim su priručnikom autori teoretski opravdali načelo nedjeljivosti cjelina, odnosno njime se potpuno afirmiralo poštivanje „organski nastalih cjelina”.

tog procesa, tijekom 20. stoljeća arhivi su se formirali kao javne ustanove dostupne širim slojevima društva. Dakle, novije je doba, kao temeljni cilj arhivske djelatnosti, istaknulo razvoj aktivnosti vezanih uz korištenje gradiva. Time su tradicionalne zadaće arhiva (prikupljanje, zaštita, obrada itd.) podređene funkciji pružanja informacijskih usluga.

Razvoj arhivistike kao znanosti u posljednjih nekoliko desetljeća i njeno današnje stanje dovodi nas do zaključka kako pojam arhivistike prelazi okvire u koje je smješтана u prošlosti. Poprilično općenita definicija, koja arhivistiku grubo opisuje kao znanost o arhivima, ne zadovoljava današnje stanje i opseg djelatnosti kojima se arhivistika bavi. Suvremeno formirana arhivistika obuhvaća niz teoretskih i praktičnih pojmova o djelovanju arhiva, od prikupljanja arhivskog gradiva, preko stručne obrade do njezina korištenja. Cilj arhivistike je na znanstvenim temeljima utvrditi principe i metode praktičnog rada u arhivu pružajući sredstva za rješavanje rutinskih zadataka u svakodnevnom radu arhiva. Zadaci arhivistike u neposrednoj su vezi sa zadacima arhivske službe i arhiva. Osnovna zadaća arhivistike, samim time i arhiva, je pripremiti arhivsko gradivo kojim raspolaže za mnogostruke društvene potrebe, odnosno za što efikasniju primjenu arhivskih fondova kao izvora dokumentacije.

Promatrajući proces razvoja arhiva i arhivistike možemo zaključiti kako se cjelokupan proces razvoja koncentrirao oko tri glavna pitanja, a to su pitanja vezana uz *uređenje arhiva*, zatim pitanja koja se odnose na *ulogu arhivista*, te na koncu pitanja koja nas u ovom radu najviše zanimaju – pitanja *vrednovanja arhivskog gradiva*.

2. VREDNOVANJE ARHIVSKOG GRADIVA

Vrednovanje, promatrano kao pojam ili kao postupak, nije jednostavan i jednoznačan te se stoga ne može niti tako odrediti. U proučavanju literature vezane uz ovu problematiku nailazimo na brojna određenja i tumačenja samog pojma, no za potrebe ovog rada citirat ćemo definiciju kojom se pod vrednovanjem podrazumijeva „cjelokupni proces utvrđivanja i odabiranja zapisa koji imaju trajnu vrijednost kao kulturno dobro, te su izvor za povijesna i druga znanstvena istraživanja ili su sredstvo obrane prava države i pojedinaca, pa zbog toga u pravom smislu imaju i značaj 'arhivskoga gradiva'”.² Pod pojmom vrednovanja arhivskog gradiva, u suvremenoj arhivskoj teoriji, „podrazumijevamo određeni način ili postupak u kojem na temelju funkcionalne analize stvaratelja, kao i njihovog

² J. Kolanović, *Vrednovanje arhivskoga gradiva u teoriji i praksi*, Arhivski vjesnik 38, Zagreb 1995, 7.

gradiva, te uz pomoć objektivnih stručnih načela i kriterija vrednovanja i konkretnih pomagala za odabiranje, vrednujemo odnosno utvrđujemo trajnu vrijednost gradiva s obzirom na njegovo povijesno, znanstveno, kulturno, estetsko ili neko drugo zakonom utvrđeno značenje, koje po dovršetku postupka odabiranja i izlučivanja preuzimamo u javni arhiv.”³

Dakle, pojam vrednovanja nema točno niti jasno definirano značenje, kako u stručnoj literaturi tako ni u propisima. U nekim slučajevima koristi se kao sintagma „odabiranje i izlučivanje”, dok se u drugim slučajevima koristi samo termin vrednovanja. Eržišnik u svom radu *Vrednovanje arhivskoga gradiva: odnos između teorije i prakse*, pravi distinkciju između ta dva tumačenja vrednovanja. Autor smatra kako se pod pojmom vrednovanja kao dijela sintagme smatra samo odabiranje, ali ne i izlučivanje. Vidimo kako se radi samo o dijelu sintagme, što dovodi do nedosljedne upotrebe izraza, ali i do njegova nerazumijevanja. Ukoliko postoji dvojba i nesuglasje oko naziva, razumljivo je da neće biti sve jasno niti oko samoga pojma, kako u teoriji tako i u praksi. Ipak, praktičari se slažu kako se radi o jednom te istom postupku, za razliku od literature, u kojoj prevladava mišljenje kako se radi o dva pristupa. Odnosno, zadatak je isti, a on se može obaviti na dva načina, ili odabiranjem arhivskog gradiva ili izlučivanjem bezvrijednog registraturnog gradiva. Većina praktičara mišljenja je kako je bolji pozitivan pristup gradivu, s obzirom da se odabiranjem stječe pregled nad cjelinom te se osigurava bolja zaštita vrjednijeg dijela. U drugome se značenju izraz „vrednovanje” koristi u Uputstvu o vrednovanju registraturne građe (NN 33/1987) i obuhvaća dva odvojena pojma: kategorizaciju imatelja i izradu listi. U ovom slučaju izraz je nastao uopćavanjem te autor smatra kako se može smatrati izvedenim. Potrebno je naglasiti kako se Uputstvo odnosi samo na registraturno gradivo, dok s druge strane propisuje liste arhivskog gradiva te se kategorizacija odnosi na imatelje i arhivskog i registraturnog gradiva.

Kao i svaka odluka, i odluke u postupku vrednovanja arhivskog gradiva uveliko su subjektivno određene, te ovise o pojedincu i situaciji u kojoj se on nalazi. Posebno u prošlosti, te odluke zasnivale su se na subjektivnoj procjeni arhivista o tome kome ili čemu bi dokumenti mogli poslužiti nakon što postanu nepotrebni organizaciji u kojoj su nastali, odnosno čijem poslovanju svjedoče. Također, određivanje što će se trajno sačuvati uvjetovano je i konkretnim povijesnim gledanjima na pojedine događaje i društvene procese. Vrednovanje i odabiranje arhivskoga gradiva, s pravnog je i organizacijskog stajališta povjereno javnim arhivskim

³ V. Žumer, *Politika akvizicije i kriteriji vrednovanja: profesionalni i politički aspekti*, Arhivski vjesnik 42, Zagreb 1999, 60.

službama ili arhivistima, koji za obavljanje ove vrste posla moraju biti stručno osposobljeni. Uz stručnost od njih se pri vrednovanju očekuje najveći mogući stupanj objektivnosti, što znači da se pri tome ne smiju rukovoditi političkim, ideološkim, religijskim, ekonomskim uvjetima ili jednostavno subjektivnim kriterijima ili iskustvima, koja su obično utemeljena na njihovom znanju i osjećajima. Pitanje objektivnosti je, prije svega, vezano s utjecajem politike i ideologije na vrednovanje i arhivsku službu uopće, a u manjoj mjeri i sa subjektivnim kriterijima samih arhivista.

Iz tih razloga, već više od pedeset godina, odluka o vrijednosti arhivskoga gradiva nije i više ne može biti prepuštena „osjećaju u vrscima prstiju” arhivista, već se mora čvrsto temeljiti na usvojenoj metodologiji vrednovanja, propisanim metodama i postupcima odabiranja i izlučivanja gradiva, te na profesionalno utemeljenim i potvrđenim načelima i kriterijima vrednovanja. Odabiranje arhivskoga gradiva u praksi mora se izvesti uz pomoć neposrednih pomagala, kao što su različite vrste „pozitivnih” lista za odabiranje arhivskoga gradiva ili „negativnih” lista za izlučivanje ili uništavanje nepotrebnoga gradiva. Opći trend vrednovanja i odabiranja arhivskog gradiva ide prema sve većoj primjeni „pozitivne metode”, odnosno u smjeru neposrednog, izravnog odabiranja arhivskoga gradiva.

Postupak vrednovanja u arhivističkoj literaturi često se opisuje kao jedan od najvažnijih, jer upravo o njemu ovise i svi ostali arhivistički postupci, odnosno sve što dovodi do konačnog rezultata rada u arhivu. Dakle, o postupku vrednovanja ovisi i krajnji cilj rada arhivista. Stoga ne iznenađuje činjenica da su sve bitne promjene pristupa u arhivistici započinjale promjenama u načinu vrednovanja gradiva. Suvremeni pristupi vrednovanju, koje poznaje današnja arhivska teorija i praksa, temelje se na postavkama Th. R. Schellenberga, no neutemeljeno je govoriti o suvremenim pristupima vrednovanju ako prvo ne vidimo kako se taj postupak odvijao u prošlosti.

3. POVIJESNI RAZVOJ TEORIJE I PRAKSE ARHIVSKOG VREDNOVANJA

Vrednovanje kao postupak i problem odabira oduvijek je bio prisutan u povijesti arhivske prakse, no kao metodološki definiran postupak, razvio se relativno kasno. Različit pristup vrednovanju može se gotovo odvojeno pratiti u različitim arhivističkim tradicijama te možemo govoriti o trima pristupima: prvi podrazumijeva pasivnu ulogu arhivista, u drugom pristupu dominira aktivna uloga arhivista, te treći pristup obuhvaća suradnju uprave (stvaratelja) i arhiva, o čemu će biti više riječi u posebnom poglavlju posvećenom ulozi arhivskog stručnjaka.

Problematika vrednovanja arhivskoga gradiva je od 1956. godine bila česta tema međunarodnih arhivističkih kongresa, na kojima su se njom bavili brojni arhivisti (npr. T. R. Schellenberg, T. Cook, B. Stulli i dr.), skupine arhivskih stručnjaka (Griggov odbor u Velikoj Britaniji, skupina Terryja Cooka u Državnom arhivu Kanade itd.), arhivski instituti i škole te arhivi, koji su razvili brojne modele te u praksi ostvarili velike projekte vrednovanja i odabiranja. Unatoč različitim metodologijama, zajednički cilj im je isti, a to je sačuvati arhivsko gradivo kao kulturnu baštinu.

Utemeljiteljem moderne teorije vrednovanja smatra se T.R. Schellenberg.⁴ Godine 1956. napisao je poznati rad „Vrednovanje suvremenih javnih spisa”⁵. Arhivsko gradivo⁶ dijeli na *records*, odnosno arhivsko gradivo u nadležnosti stvaratelja, te na *archives*, gradivo u nadležnosti arhiva. U svom priručniku, *Moderni arhivi: principi i tehnike rada*, iznosi ideju o vrednovanju i vrijednosti zapisa. On razlikuje dvije vrste vrijednosti dokumenta: primarnu vrijednost, koju dokument ima za stvaratelja, dakle u vrijeme nastanka i koja je u biti i razlog nastanka, te sekundarnu vrijednost, koju dokument ima kao povijesni izvor i kao takav predstavlja razlog čuvanja dokumenta, što i je predmet vrednovanja arhivskoga gradiva u arhivskoj teoriji i praksi. Tako postavljena problematika polazi od činjenice kako zapis ima vrijednost sam u sebi. Schellenberg tu vrijednost postavlja na dvije razine. Prva je razina, dakle, određena kao evidencijska vrijednost, odnosno vrijednost koju zapis ima zbog obavijesti koje sadrži o svom stvaratelju, dok je druga informacijska vrijednost koja obuhvaća podatke o osobama, događajima i predmetima nastalim djelovanjem određene institucije. Schellenberg, dakle, smatra kako stvaratelj gradivo čuva zbog njegove primarne vrijednosti, dok se u archive, pak, preuzima zbog sekundarne vrijednosti, a to je vrijednost koju gradivo ima za korisnika. Sekundarnu vrijednost gradiva određuje arhivist, koji time odlučuje hoće li se gradivo trajno čuvati ili neće, a tu odluku donosi u ime korisnika. Korisnik je tako dobio središnju ulogu u određivanju što će od registraturnog gradiva (zapisa, engl. *records*) postati arhivsko gradivo (engl. *archives*). U svom priručniku, Schellenberg je također iznio i svoje viđenje uloge

⁴ Theodore Roosevelt Schellenberg (1903–1970), američki arhivist, koji je djelovao 50-ih godina 20. stoljeća.

⁵ Taj je rad, u nešto kraćoj verziji, preuzet u njegov priručnik *Moderni arhivi: Principi i tehnike rada*, Zagreb 1968.

⁶ Arhivsko gradivo ima trajnu vrijednost a samo ono registraturno gradivo koje ima trajnu vrijednost bit će preuzeto u arhiv, a o vrijednosti odlučuje arhivist u suradnji sa stvarateljem. Zaštita i vrednovanje „arhivskog gradiva u nastajanju” najznačajniji je vid odnosa arhivske teorije i prakse prema društvenim institucijama.

arhivista te se izravno suprotstavio Jenkinsonovu pogledu⁷, odnosno anglosaksonskoj tradiciji koja podržava stav o pasivnoj ulozi arhivista koja arhivista smatra čuvarem arhivskoga gradiva. Dakle, u anglosaksonskoj tradiciji odluka o odabiranju (čuvanju), odnosno izlučivanju spisa, u potpunosti je prepuštena upravnim tijelima. Takav je stav pokušao promijeniti Griggov odbor 1952. godine uvevši dva kriterija vrednovanja, upravni i povijesni kriterij, no niti to nije polučilo željene rezultate te se stoga opet pristupalo tradicionalnoj metodi „komad po komad”. Za razliku od anglosaksonske tradicije, germanska arhivistička tradicija, arhivistu daje aktivnu ulogu u vrednovanju.

Kao i germanska arhivistička tradicija, Schellenberg arhivskom stručnjaku daje aktivnu ulogu u vrednovanju, a njegovo promišljanje o sekundarnoj vrijednosti zapisa približava ga već spomenutoj tradiciji. On, naime, kao osnovnu metodu vrednovanja dokumenata, prema mogućim sekundarnim vrijednostima, zagovara određivanje mjesta stvaratelja u upravnoj hijerarhiji, budući da o tom mjestu ovisi i vrijednost spisa, što se u velikoj mjeri poklapa sa stajalištem njemačkih arhivista.

Schellenberg naglašava kako vrednovanje treba rezultirati odabirom onog gradiva koje sadrži informacije koje će imati vrijednost za istraživanje u različitim smjerovima i informacije u najupotrebljivijem i najsazetijem obliku, što ujedno odražava i svrhu samog postupka vrednovanja. „Osnovna svrha vrednovanja arhivskog gradiva je objektivno utvrđivanje i ostvarenje optimalne količine podataka i informacija ili gradiva 'o tome što se desilo', bez uzimanja u obzir bilo kojih drugih potreba i značaja arhivskoga gradiva za povijesne, političke, privatne svrhe i dr.”⁸

Pitanje odgovornosti za vrednovanje gradiva, koje je Schellenberg stavio u prvi plan, dalje su razradili njemački teoretičari na čelu s Hansom Boomsom, koji je rekao da legitimnost arhivskom vrednovanju pruža društvo i javno mnijenje. Društvene vrijednosti, smatra Booms, najbolje se identificiraju istraživanjem funkcija „ključnih stvaratelja”, odnosno stvaratelja čije je djelovanje presudno za određeno područje. Booms teoriju vrednovanja usredotočuje na važne „društvene događaje”, pri čemu „maksimum dokumentarnosti” treba osigurati „minimumom dokumenata”, koji bi se preispitali svakih deset godina i usklađivali s javnim interesima.⁹

⁷ Među osobama koje su doprinijele razvoju arhivistike kao znanosti, svakako treba spomenuti Hilaryja Jenkinsona (1882–1961), engleskoga arhivist. On je smatrao kako je uloga arhivista čuvanje, a ne odabiranje gradiva. Nadalje, stvaratelji, smatra Jenkinson, najbolje poznaju gradivo i mogu sami odlučiti o tome što je potrebno izlučiti. Ovakvo gledanje odraz je starijeg vremena, u kojem nije bilo nužno vrednovanje u arhivima.

⁸ V. Žumer, nav. djelo, 63.

⁹ J. Kolanović, Vrednovanje arhivskoga gradiva, 13.

Vidimo kako je ovakvim pristupom Booms presudnu slobodu dao javnom mnijenju i mišljenju u odlučivanju o tome što je opravdano trajno čuvati, a to u praksi znači kako je uloga arhivista utvrditi važnost i značenje koje su događajima određenog vremena dali suvremenici, pa prema tome kriteriju provoditi vrednovanje i odabiranje gradiva. Takvim pristupom Booms nastoji izbjeći subjektivnost u vrednovanju gradiva i uvodi značajnu novinu, a to je interdisciplinarni i interinstitucionalni pristup vrednovanju čime traži konzultacije arhivista s predstavnicima različitih područja života.

Usporedno s razvojem teorija vrednovanja postupno su se razrađivale metode i praksa arhivističkoga vrednovanja. U većini zemalja ta je praksa dobila zakonsku snagu u praktičnim arhivskim zakonima ili provedbenim propisima kojima se uređuje pitanje vrednovanja, odnosno odabiranja arhivskoga gradiva i izrade popisa s rokovima čuvanja. Kada govorimo o praksi vrednovanja arhivskoga gradiva, treba percipirati i neke, već spomenute, tradicije zapadnoeuropskih zemalja, koje su obilježile i vodile razvoj i teorije i prakse vrednovanja u arhivima te nam omogućile znanstvenu nadogradnju na tom području.¹⁰

Bez obzira na različite metode vrednovanja kroz povijest, cilj je svakog vrednovanja s minimumom dokumentacije pribaviti maksimum

¹⁰ Engleska teorija i praksa prednost u procesu vrednovanja i odabira daje upravi, odnosno administraciji, a tek Grigov odbor 1952. godine utvrđuje osnovne kriterije odabiranja. Prvi teorijski pristup vrednovanju dao je, već spomenuti, H. Jenkinson u svom radu „Priručnik arhivske uprave”. Jenkinson smatra kako je stvaratelj osoba odgovorna za postupak odabira, dok je arhivist samo čuvar arhivskoga gradiva. Takvo razmišljanje rezultat je uloge koju Jenkinson daje arhivistu. Četrdesetih godina prošlog stoljeća Ch. Brooks upozorio je na lošu englesku praksu i odredio tri temeljna načela vrijednosti zapisa, a to su vrijednost za stvaratelja, vrijednost za povijest uprave te vrijednost za povijesna istraživanja. Kasnije su i Englezi prihvatili to načelo, a godine 1952. Grigov odbor uvodi dva nova načela vrednovanja: upravna i povijesna vrijednost zapisa. Za englesku praksu važno je spomenuti i Wilsonovo izvješće iz 1981. godine u kojem se naglasak ponovno stavlja na čuvanje, a ne na odabir, no pri tome se naglašava aktivna uloga arhivskog stručnjaka.

Njemačka arhivska praksa razlikuje se od engleske po tome što prednost daje ulozi arhivista, što je logičan rezultat povijesnog razvoja. Godine 1926. Otto Müller iznosi svoje razmišljanje o vrednovanju, kojega smatra „sudbinskim pitanjem” arhiva te, stoga, i odluku o tome što će se čuvati mora donijeti arhivist. U svojoj teoriji vrednovanja polazi od razlikovanja nadležnosti stvaratelja, pa razlikuje središnja tijela uprave, međutijela te lokalnu samoupravu. Godine 1937. Otto Meisner utvrđuje da uprava svakih pet godina obavlja izlučivanje, ali s tim da sadržaj izlučivanja utvrđuju i odobravaju arhivisti. Meisner je također utvrdio i tri osnovna načela, a to je starost, ili do koje godine se ne smije provoditi izlučivanje; zatim sadržaj, ili trajnost informacije; te hijerarhijski položaj upravnog tijela.

informacija.¹¹ Iz kratkog povijesnog prikaza razvoja teorija i prakse vrednovanja proizlaze neke temeljne postavke,¹² već spomenute u tekstu, no na njih je potrebno staviti poseban naglasak i izdvojiti ih. Dakle, vrednovanje arhivskog gradiva povezano je s politikom preuzimanja arhivskog gradiva u arhive, što nužno zahtjeva izradu prioriteta fondova koji trebaju doći u arhiv. Prioritet preuzimanja gradiva zasniva se na valorizaciji i kategorizaciji stvaratelja. Iako je sadržaj osnovni kriterij vrednovanja arhivskog gradiva, ne može se zanemariti kategorizacija stvaratelja arhivskog gradiva. Nadalje, već spomenuti hijerarhijski ustroj stvaratelja i njihova funkcionalna analiza osnovni je preduvjet svakog vrednovanja i odabiranja gradiva. Dakle, na svakoj razini uprave potrebno je razraditi kategorizaciju stvaratelja i bitno je da ta analiza obuhvati funkciju, nadležnosti i djelatnosti pojedinih stvaratelja, jer poznavajući stvaratelje moguće je dati i okvirnu sliku vrijednosti gradiva koje nastaje njihovim djelovanjem. Kao treći stupanj u vrednovanju ističe se ocjena vrijednosti informacija, koju naglašavaju svi teoretičari, posebice nakon Schellenberga, kao informacijsku vrijednost zapisa o osobama, događajima, mjestu. Jedan od važnih uvjeta vrednovanja je i načelo po kojemu je nemoguće vrednovati dokument po dokument, nego se vrednovanje provodi na razini određene skupine, koja se najčešće utvrđuje klasifikacijskom oznakom. Posljednja važna postavka vrednovanja je popis ili lista za odabiranje, kao rezultat svih analiza – od stvaratelja do pojedinačnih spisa ili skupina spisa.

Kao temeljna načela i smjernice pri vrednovanju, Frank Boles i F. Gerald Ham posebice naglašavaju *raščlambu uloge i djelatnosti stvaratelja*, odnosno *funkcionalnu analizu stvaratelja*, koja podrazumijeva značenje stvaratelja u hijerarhijskom ustroju te značenje funkcije stvaratelja, politika i strategija djelatnosti. Nadalje, autori ističu važnost *sadržajne analize* koja obuhvaća informacijsko značenje gradiva te kakvoću same dokumentacije, ali i važnost *analize konteksta*, odnosno značenje gradiva u odnosu na druge izvore dokumentacije, kao i važnost vertikalne i horizontalne povezanost stvaratelja gradiva.

Također, kao važna načela pri vrednovanju, ističu i *analizu upotrebljivosti i korištenje*, odnosno pitanje čemu će gradivo služiti u arhivu, te *troškove čuvanja*, koji podrazumijevaju troškove vrednovanja, čuvanja i smještaja gradiva. Na kraju, posebnu važnost posvećuju *unutarnjoj*

¹¹ V. Žumer, nav. djelo, 64: „Osnovna svrha vrednovanja i odabiranja arhivskog gradiva je sačuvati optimalnu količinu izvornih podataka i informacija s minimalnom količinom gradiva ili osigurati maksimum informacija s minimumom sačuvanog gradiva”.

¹² J. Kolanović, *Vrednovanje arhivskoga gradiva*, 14–15.

vrijednosti dokumenata, a to je vanjski oblik, umjetnička vrijednost, mogućnost korištenja na izložbama, javni interes i zakonska vrijednost gradiva.¹³

Proučavajući literaturu, vidimo kako se teorija i praksa vrednovanja suvremenog gradiva nastala nakon 1945. godine, posebno bavi pitanjima svrhe ili cilja vrednovanja, koji je povezan sa zakonskim i stručnim arhivskim definicijama arhivskog gradiva. Autori posebno ističu važnost metodologije vrednovanja, pri čemu se misli na već spomenutu „pozitivnu” i „negativnu” metodu, te metodologiju odabiranja arhivskog gradiva. Nadalje, jedno od ključnih pitanja je i formalni postupak vrednovanja, odabiranja ili izlučivanja gradiva kao i konkretne osnove i pomagala za vrednovanje i odabiranje arhivskog gradiva, kao što su: vodiči, načela, pravila, kriteriji, liste, popisi, katalozi, planovi za preuzimanje gradiva u arhiv itd.¹⁴ No, kako sve ne bi ostalo samo slovo na papiru, smatram potrebnim istaknuti važnu ulogu arhivskih stručnjaka, koji su svojim djelovanjem uvelike oblikovali pristup vrednovanju, kako na teoretskoj tako i na praktičnoj razini.

4. ULOGA ARHIVISTA U POSTUPKU VREDNOVANJA PROMATRANA KROZ POVIJEST

Saračević ističe tri osnovna pitanja koja se postavljaju pri svakoj evaluaciji, odnosno vrednovanju: *Zašto vrednovati?*, *Što vrednovati?*, te *Kako vrednovati?*¹⁵ Jasno, postoje brojni pristupi vrednovanju, pa tako i pružanju odgovora na ova osnovna pitanja. U arhivskoj teoriji i praksi problem vrednovanja usredotočuje se na dva osnovna pitanja: TKO će obavljati vrednovanje i ŠTO će se vrednovati.¹⁶ Dakle, izvršitelj i predmet vrednovanja stavljaju se u središte teorijske rasprave o vrednovanju, a samim time postavlja se i pitanje o ulozi arhivista i gledanja na njihovu profesiju.

Sve do sredine 20. stoljeća, arhivist je bio samo „sluga povijesti”. U novije vrijeme, uloga arhivista znatno se izmijenila, posebice nakon Drugog svjetskog rata kada naglo raste proizvodnja dokumenata, što je u biti i jedan od osnovnih razloga javljanja potrebe vrednovanja dokumenta, s obzirom da se više ne može slijediti praksa čuvanja svih dokumenta jer, količina sačuvanoga ne jamči i kvalitetu informacija. Razumljivo je da nije

¹³ J. Kolanović, *Arhivistika i povijest upravnih institucija*, Arhivski vjesnik 34–35, Zagreb 1992, 15–16.

¹⁴ V. Žumer, nav. djelo, 60.

¹⁵ T. Saračević, *Digital Library Evaluation: Toward an evolution of concepts*, Library Trends 49(2), SAD 2002, 358.

¹⁶ J. Kolanović, *Vrednovanje arhivskoga gradiva*, 11.

sve gradivo jednake važnosti i čuvajući sve, u biti, ne čuvamo ništa. Ukoliko bi arhiv preuzeo preveliku količinu gradiva, neminovno bi onemogućio dobru obradu i time gradivo učinio nedostupnim korisnicima, čiji se broj povećava, a njihov profil istih postaje sve raznovrsniji, odnosno korisnici arhiva nisu više isključivo povjesničari, nego i drugi istraživači. Stoga je zadaća arhivske službe sačuvati samo one zapise koji će prenijeti najbitnije obavijesti. Preuzimanjem poslova vrednovanja i odabiranja arhivskoga gradiva, arhivisti su postali neposredni „stvaratelji povijesti” ili bar njeni moderatori. Samim time uloga arhivista postaje značajno aktivnija i dinamičnija. Od pasivnog „čuvara gradiva”, arhivisti izrastaju u „procjenitelje i odabiratelje gradiva”. Njihovim radom dokumentacija postaje izvor povijesti i dijelom kulturne baštine. Procjena arhivista iznimno je zahtjevan i odgovoran posao koji obuhvaća vrednovanje gradiva, preuzimanje od stvaratelja, sređivanje i opis. Rad na vrednovanju i odabiru arhivskoga gradiva za trajno čuvanje smatra se najzahtjevnijim poslom arhivista i uspoređuje se s „činom pisanja povijesti”. Koraci od vrednovanja do opisa arhivskog gradiva vode prema narednoj djelatnosti koja se u arhivistici provodi, a to je korištenje gradiva ili, iz perspektive arhiva, davanje gradiva na korištenje. Dakle, nas ovdje posebice zanima vrednovanje koje predstavlja prvi kontakt arhivista s arhivskim gradivom koje arhivi preuzimaju od stvaratelja. Schellenberg smatra kako je upravo arhivist osoba koja umjesto korisnika treba donositi odluku o tome kome bi određeno gradivo u budućnosti moglo trebati i što sve od dokumenata može zatrebati u povijesnim istraživanjima. Schellenberg smatra, ukoliko arhivist, kad odabire gradivo, ne predstavlja korisnika, tj. društvo u čije ime donosi odluku, postavlja se pitanje za koga bira, odnosno u ime koga donosi odluku o važnosti arhivskog gradiva.

Proučavajući ulogu arhivista kroz povijest možemo zaključiti kako je u pogledu na njegovu ulogu stvorena određena „napetost između pojma arhivista kao čuvara gradiva nastalog radom neke ustanove i arhivista kao odvjetnika, unutar konteksta neke institucije, za širu kulturnu dokumentaciju”¹⁷. Dakle, utvrđivanje uloge arhivista u vrednovanju arhivskoga gradiva dovelo je do različitih teorija, ciljeva i metodologije vrednovanja, pri čemu Kolanović navodi tri osnovna tipa:

- a) uprava određuje što će se čuvati, a arhivisti su samo čuvari onoga što su dobili od uprave (naglasak je na primarnoj vrijednosti zapisa);
- b) arhivisti utvrđuju vrijednost svih zapisa (polazi se prvenstveno od sekundarne vrijednosti zapisa) i

¹⁷ J. Kolanović, *Ibidem*, prema F. G. Ham.

- c) suradnja uprave i arhivista ili rad profesionalnih arhivista u tijelima stvaratelja arhivskoga gradiva.

U današnje je vrijeme, pri postupku vrednovanja, glavni teret rada na arhivskim stručnjacima, no kako većina brige oko gradiva ne bi postala samo zadatak arhivske službe, tendencija je da odnos između te dvije instance (arhivske službe i društvenih institucija, tj. stvaratelja) bude što je više moguće aktivno uzajaman. Bez suradnje stručnjaka, predstavnika tvorca arhivskog gradiva, te posebice bez sudjelovanja znanstvenih radnika, vrednovanje ne bi moglo biti uspješno ostvareno. Suradnja arhivista sa stručnjacima i znanstvenim radnicima mora biti stvarna, odnosno konkretna, a ne formalna, te smišljena i organizirana. Stoga je potrebno odrediti glavne kriterije s obzirom na kategorije stvaratelja arhivskog gradiva i utvrditi osnovna načela vrednovanja vodeći računa o međuovisnosti i hijerarhijskoj ljestvici raznih institucionalnih oblika u kojima gradivo nastaje, kako bi se sačuvalo ono najznačajnije (za povijesni identitet naroda).

Imajući u vidu promjene koje su se u posljednjih desetak godina dogodile u samim arhivskim zakonima i stručnoj literaturi, vidimo kako je došlo do znatnog pomaka u svijesti arhivskih stručnjaka kada je riječ o samom postupku vrednovanja, odnosno o njegovoj svrsi i cilju, koji su izravno povezani s ulogom i zadaćom arhivista. Stoga, oslanjajući se na pročitano stručnu literaturu, možemo zaključiti kako je cilj vrednovanja definiran kao utvrđivanje trajnog značaja arhivskog gradiva, a ne kao isključivo pribavljanje arhivskog gradiva za potrebe povijesti, znanosti i kulture, kako se označavalo u starijoj arhivističkoj literaturi. Autori su uglavnom složni pri definiranju cilja i svrhe postupka vrednovanja, te tako ističu kako „arhivist ne treba ocjenjivati vrijednost dokumentarnog gradiva s pozicije njegove moguće uporabe u budućnosti, već na temelju značaja njegovih informacija o prošlosti. To je jedini pravi put sa stajališta znanosti. Samo stupanj podudarnosti informacija s određenim događajem ili pojavom u prošlosti, određuje njegovu vrijednost. To znači da treba čuvati onaj dio zapisane sadašnjosti, koji je najpotpunije i najdublje odražava. Dilemu o tome hoće li to biti potrebno u budućnosti treba zanemariti”.¹⁸

Dakle, s obzirom na svrhu i cilj, pri vrednovanju i odabiranju arhivisti više ne trebaju vrednovati gradivo s obzirom na njegov značaj ili buduće potrebe te, isto tako, zbog velikih količina gradiva u nastajanju, posebice na magnetskim i optičkim medijima, više nije niti moguće vrednovati pojedinačne dokumente. Stoga je zadaća arhivista da u svrhu odabiranja odrede optimalnu količinu izvornih podataka i informacija što ih gradivo sadrži, uz pomoć funkcionalnih analiza stvaratelja i njegovog gradiva.

¹⁸ V. Žumer, nav. djelo, 65, prema G. Litvak.

Za kraj se može zaključiti kako se razvojem arhivske službe mijenja i odnos prema čuvanju i zaštiti arhivskog gradiva. Više se ne prepušta institucijama da isključivo one same određuju što će se trajno čuvati, one i dalje vode brigu o pravnom aspektu građe, ali sve se više implementira ideja o čuvanju dokumentacije koja ima trajnije značenje za šire interese: kao izvor informacija i svjedočanstva o povijesnom i kulturnom identitetu cijelog naroda. Odnos institucija – arhivska služba poprima aktivan karakter pri čemu sve više arhivska služba dobiva na značenju time što utječe na izbor dokumentacije koja će se čuvati. Usvajanjem ovog načela u arhivskoj teoriji i praksi postavljeni su čvrsti temelji trajne povezanosti arhivske službe s radom institucija, odnosno utvrđuju se prioritete stvaratelja te se razrađuju osnovni kriteriji vrednovanja gradiva u nastajanju, tj. Registra-turnog gradiva.

5. KRITERIJI VREDNOVANJA I KATEGORIZACIJA STVARATELJA

Do 19. stoljeća upravne i druge institucije same su vodile brigu o čuvanju pisane dokumentacije, no razvojem suvremene arhivske službe počinju se utvrđivati kriteriji za preuzimanje i trajno čuvanje pisane dokumentacije pojedinih ustanova te prevladava tendencija da čuvanje i zaštita registraturnog gradiva bude zajednička briga u koju se aktivno uključuju arhivska služba i stvaratelji arhivskog gradiva. Važno je naglasiti kako povezanost arhivistike i povijesti institucija proizlazi iz dvaju osnovnih principa arhivistike (princip provenijencije i prvobitnog reda), koji su temelj za formiranje fonda, njegovog sređivanja i arhivske obrade.

Krajem 19. stoljeća niti jedna državna institucija – arhiv, više nije mogla čuvati sve što su državna tijela proizvodila i tada se javljaju prvi pokušaji usustavljivanja kriterija po kojima će se nešto čuvati ili neće, odnosno kriterija koji upućuju o čemu treba voditi računa pri utvrđivanju vrijednosti, s obzirom da su upravo kriteriji neposredna mjerila vrijednosti dokumentarnog gradiva. Arhivsko gradivo vrednuje se uz pomoć načela i kriterija. Načela vrednovanja odražavaju teoretske osnove, teoretski pristup, opća pitanja vrednovanja, koja nam još uvijek ne dopuštaju da neko gradivo označimo kao arhivsko. Načela je potrebno konkretizirati ili pretvoriti u kriterije vrednovanja, koji nam, za razliku od načela, dopuštaju da konkretno odredimo arhivsko gradivo te da ga odaberemo iz cjelokupnog nastalog gradiva.

Kriteriji koji su danas na snazi u Republici Hrvatskoj propisani su *Zakonom o arhivskom gradivu* i arhivima te *Pravilnikom o vrednovanju te*

postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva¹⁹. Kriterijima vrednovanja određuje se obveza, potreba i interesi te pojedinačna ili šira društvena korist od čuvanja gradiva do isteka ili po isteku određenog roka.²⁰ Prema definiciji, koju Eržišnik iznosi u svom radu *Vrednovanje arhivskoga gradiva. Odnos između teorije i prakse*, kriteriji su formulacije koje sadrže odluku o zadržavanju na čuvanju ili izlučivanju, te mogu biti napisane ili izrečene na licu mjesta. Pisani kriteriji ili oni iz teorije služe kao oslonac za izricanje praktičnih. Bit kriterija proizlazi iz različitih interesa i izražava te interese, te se kao takvi dijele na operativne, odnosno na one koji izražavaju interese tekućeg rada i na one koji se odnose na znanstvene interese. Operativni su po svojoj prirodi vezani uz rokove zastare, dok su znanstveni trajnog karaktera. Također, kriterijima se prejudiciraju budući interesi, te se stoga njima ne određuje vrijednost, nego se ona pretpostavlja više ili manje sigurno. Dakle, kako bi se sačuvalo sve što bi moglo imati kulturnu važnost, ne ostavlja se samo ono što već ima vrijednost, nego i ono što bi moglo imati vrijednost. Upravo ta nesigurnost je osnovni razlog velikih razlika u postotku čuvanja, odnosno izlučivanja gradiva u različitim zemljama. Američki arhivisti smatraju kako od sveukupne količine zapisa koja nastaje radom stvaratelja povijesnu vrijednost ima svega 1–2% dokumentacije te je kao takvo dovoljno vrijedno za čuvanje, dok u većini zapadnoeuropskih zemalja arhivisti čuvaju uglavnom između 5–10% pisane dokumentacije. Ponekad se zbog te nesigurnosti čuva daleko više dokumentacije nego što je uistinu potrebno.

Bez poznavanja povijesti stvaratelja arhivskog gradiva, odnosno institucija u njihovom povijesnom kontekstu, unutar političko-društvenih prilika u kojima djeluje, nemoguća je bilo kakva obrada arhivskog gradiva, ali je također nužno i poznavanje uredskog poslovanja, registraturnog sustava i načina odlaganja. Poznavanje tih elemenata preduvjet je da bismo, poštivajući načelo provenijencije i prvobitnog reda, mogli pristupiti sredi vanju i obradi određenog arhivskog fonda te za utvrđivanje sadržajne

¹⁹ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 105/ 1997, 64/ 2000, 65/2009, 125/2011); Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva (NN 90/2002).

²⁰ Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva (NN 90/2002), čl. 3.: „Kriteriji vrednovanja su: značenje djelatnosti i funkcija nekog stvaratelja; pravni propisi i standardi koji utvrđuju obveze i rokove čuvanja gradiva; potrebe poslovanja i nadzora nad poslovanjem stvaratelja gradiva; zaštita prava i interesa pojedinaca ili skupina na koje se gradivo odnosi; interes javnosti za uvid u činjenice sadržane u gradivu, odnosno činjenice koje gradivo dokumentira; evidencijska vrijednost gradiva; informacijska vrijednost gradiva; značenje gradiva za kulturu, povijest i druge znanosti; te vrijednost gradiva kao kulturnog dobra”.

fizionomije arhivskog gradiva, njegovo vrednovanje i davanje informacija.²¹ Različite razine vertikalne povezanosti i horizontalne međuovisnosti pomažu nam pri utvrđivanju jasne slike o vrednovanju pojedinih stvaratelja, a samim time i o vrednovanju sačuvanog arhivskog gradiva. Na taj je način moguće racionalizirati i sustavno provoditi nadzor nad zaštitom arhivskog gradiva u nastajanju, ali i utvrđivati kriterije i prioritete za preuzimanje arhivskog gradiva u arhive.²² Stoga smatram potrebnim naglasiti kako je nužno provesti *analizu mjesta stvaratelja u društvu*, odnosno ispitati je li dotično gradivo važno ili nije za funkcioniranje društva, odnosno analizirati njegovu funkciju koju u društvu obavlja. Zatim, *kroz funkciju koju obavlja, stvaratelj zauzima određeno mjesto u društvu, no također i više funkcija koje tim mjestom zauzima*, stoga je bitno pristupiti analizi stvaratelja kako ne bi došlo do dupliranja dokumentacije, što možemo osigurati ukoliko pratimo, već spomenutu, vertikalnu hijerarhiju i horizontalne veze među institucijama. Također, važno je imati u vidu kako postoje *dokumenti koji koncentriranije svjedoče o nečemu*, poput urudžbenih zapisnika u kojima su svi podaci o onome što ulazi u instituciju, zatim evidencije koncentriranije informacijama te projektna dokumentacija. Ne manje bitni *formalni*, odnosno *vanjski kriteriji*, odnose se na zahtjeve nekih drugih zakona kojima se traži čuvanje dokumenata određeno vrijeme. Na koncu, jedan od važnih kriterija je i *status gradiva koje ima neku „dodanu” vrijednost*, odnosno vrijednost koja nije arhivističke prirode. Dakle, takvo gradivo nema izvornu vrijednost, ali je po nečemu specifično i tu njegovu posebnost potrebno je uvažavati pri postupku vrednovanja. Poznavanje suvremenih institucija neophodno je i zbog kategorizacije i vrednovanja pojedinih stvaratelja. Samo je po sebi razumljivo da je veza između arhivistike i institucija, kao stvaratelja arhivskog gradiva, koji predstavljaju materijalni objekt arhivistike, tako tijesna i prirodna te je nemoguće i zamisliti arhivsku službu bez temeljitog poznavanja razvoja i povijesti institucija i njihove uloge u životu društva u njegovoj povijesnosti.

Provedbenim propisom²³ definirana je i kategorizacija, odnosno pojašnjen je njezin smisao, što ona jest i čemu služi, te je određen broj kategorija. Prema Pravilniku, kategorizacija je postupak kojim se stvaratelji gradiva razvrstavaju u skupine ovisno o značenju cjeline gradiva nastalog njihovim djelovanjem. Cilj kategorizacije najkraće bismo mogli odrediti 4. člankom istog Pravilnika koji kaže kako „kategorizacija utvrđuje značenje

²¹ J. Kolanović, *Arhivistika i povijest upravnih institucija*, 14.

²² *Ibidem*, 16.

²³ Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva (NN 90/2002), čl. 4.

cjeline gradiva nastalog djelovanjem pojedinog stvaratelja za dokumentiranje djelatnosti i funkcija koje stvaratelj obavlja". Kategorizacija, kao rezultat procesa vrednovanja, predstavlja osnovu nadzorne i akvizicijske politike,²⁴ što je ujedno i svrha samog postupka, te se provodi za stvaratelje javnog i privatnog gradiva.

Kroz povijest arhivistike bilo je različitih kategorizacija, među kojima su najpoznatije kategorizacija Bernarda Stullija,²⁵ te ona koju je propisivalo Uputstvo o vrednovanju registraturne građe. U svom radu Stulli također navodi i kriterije vrednovanja, a to su:

- a) *tvorac arhivskoga gradiva;*
- b) *vrijeme i mjesto postanka gradiva;*
- c) *stupanj sačuvanosti i sadržajna fizionomija;*
- d) *unikatnost i autentičnost;*
- e) *reprezentativnost i*
- f) *posebne vrijednosti.*

Proučavajući Stullijeve kategorije vidimo kako on, za razliku od trenutno važećeg Pravilnika, ne kategorizira stvaratelje gradiva, već samo gradivo. Odnosno, on prezentira model kojemu je gradivo osnovni temelj i područje vrednovanja. Dakle, nakon izvršenog postupka vrednovanja provodi se kategorizacija, kojom se arhivsko gradivo svrstava u kategorije, označene arapskim brojkama od 0 do 4.²⁶

Kategorizacija definirana Uputstvom registraturne građe predviđa vrednovanje gradiva, ali ne metodom kategorizacije, već preko lista gradiva pojedinih djelatnosti (to su danas granski popisi) i posebnih lista (danas su to posebni popisi). Novost koju unosi ovaj model je kategorizacija imatelja. No, ono što čini spornom ovu kategorizaciju je činjenica kako se i u ovom modelu kretalo od gradiva, a ne od funkcija, što je vidljivo iz kategorizacije imatelja, a ne stvaratelja gradiva. Kategorizacija je postupak kojim se utvrđuje značenje cjeline gradiva nastalog djelovanjem pojedinog stvaratelja za dokumentiranje djelatnosti i funkcije koje stvaratelj obavlja. Kategorizacija, koju propisuje trenutno važeći Pravilnik, polazi od kategorizacije

²⁴ V. Žumer, nav. djelo, 65: „Akvizicija ili preuzimanje arhivskog gradiva u arhive sastavni je dio procesa vrednovanja i odabiranja arhivskog gradiva odnosno njegova posljednja faza, u kojoj se ustvari očituju kvantitativni i kvalitativni rezultati vrednovanja u obliku odabranog i preuzetog arhivskog gradiva. Drugim riječima, politiku preuzimanja arhivskog gradiva od strane javnih arhiva, utvrđuju metodologija, načela i kriteriji vrednovanja arhivskog gradiva i obratno.”

²⁵ B. Stulli, *Arhivistika i arhivska služba: studije i prilozi*, Zagreb 1997, *passim*.

²⁶ *Ibidem*, 382.

stvaratelja. Babić u svom radu, *Cilj i svrha kategorizacije stvaratelja*, ističe tri osnovna razloga takvog pristupa. Ukoliko polazimo od osnovnog arhivističkog načela, a to je načelo provenijencije, jasno je da ćemo se koncentrirati na stvaratelje. Nadalje, ukoliko polazimo od logičkih premisa, vidimo kako je gradivo samo usputni proizvod pri vršenju neke radnje, odnosno ono nastaje samo kad treba dokumentirati neku transakciju ili aktivnost, i stoga je logično vrednovati aktivnost, a ne ono što sporedno od nje ostaje. Potom slijedi identifikacija društvenog subjekta koji obavlja aktivnost, a tek nakon toga pristupamo analizi onoga što nastaje kao rezultat te aktivnosti. I posljednji razlog jest činjenica da nas suvremeno gradivo nastalo u elektroničkom obliku prisiljava da se uključimo u početak njenog životnog tijeka. Stoga, zbog svega navedenoga, pri izradi kategorizacije stvaratelja potrebno je voditi se funkcionalnim vrednovanjem.

Već spomenuti Pravilnik, stvaratelje gradiva razvrstava u tri kategorije. Prvu kategoriju čine stvaratelji nadležni za utvrđivanje politike, ciljeva i načina obavljanja pojedine djelatnosti te stvaratelji čije gradivo pruža uvid u način, opseg i uvjete obavljanja pojedinih funkcija u okviru iste djelatnosti. Nadalje, drugu kategoriju čine stvaratelji koji su na području određene djelatnosti nadležni za provođenje utvrđene politike te obavljanje tekućih i operativnih poslova, a čiji način i opseg nisu dovoljno dokumentirani gradivom stvaratelja prve kategorije. Ovu kategoriju čine ustanove manjeg opsega ili nižeg ranga, ograničenijeg područja i funkcionalnog opsega od ustanova prve kategorije, ali su reprezentativne za pojedina važna područja gospodarskoga, društvenog i kulturnog života. Na koncu, treću kategoriju čine stvaratelji čiji su način i opseg djelovanja dokumentirani gradivom stvaratelja prve i druge kategorije. Informacije o njima u pravilu se nalaze u gradivu većih, nadređenih odnosno matičnih ustanova prve ili druge kategorije. Proučivši brojne definicije kategorizacije, može se zaključiti kako je riječ o postupku vrednovanja zapisa koji je obuhvaćen u cjelini zapisa pojedinoga stvaratelja te se, kao postupak u cjelini, može sagledati na razinama. Prvu razinu čini sadržaj zapisa, dok je druga razina forma zapisa, koja ujedno predstavlja funkciju, te posljednju razinu čini društveno-povijesni kontekst istorodnih i raznorodnih stvaratelja.²⁷

Dakle, stvaratelje arhivskog gradiva kategoriziramo na temelju načela i kriterija koji trebaju biti jedinstveni za cijelu arhivsku službu Republike Hrvatske kako bi se izbjegla subjektivnost takvoga postupka, ali se ne smiju zanemariti pojedinačne organizacijske i funkcionalne značajke pojedinoga stvaratelja, kao ni saznanje kako je svaki postupak vrednovanja

²⁷ Z. Tolić-Nikolić, *Prinos kategorizaciji stvaratelja arhivskoga gradiva iz područja školstva i kulture*, Arhivski vjesnik 46, Zagreb 2004, *passim*.

dinamično-statičan proces. Statičan je u smislu trenutne situacije i odnosa te ga u takvoj situaciji treba i odrediti, a dinamičan je u smislu prevrednovanja, ovisno o promjenama društvenih, političkih i drugih odnosa u društvu, što takav odnos čini procesnim.

S obzirom da je vrednovanje arhivskog gradiva proces analize dokumentacije kojom gradivu određujemo trajni ili privremeni rok čuvanja, Pravilnikom su također definirani i popisi gradiva s rokovima čuvanja,²⁸ koji su posebno bitni za provedbu postupka odabiranja i izlučivanja. Prema Pravilniku, popis s rokovima čuvanja je popis jedinica neke cjeline gradiva ili funkcija obavljanjem kojih je gradivo nastalo, s označenim rokom čuvanja za svaku jedinicu popisa i postupkom s jedinicom gradiva po isteku roka čuvanja. Popisi gradiva s rokovima čuvanja mogu biti *opći*, *granski* i *posebni*. Opći popis gradiva treba dokumentirati informacije koje su zajedničke svim ustanovama. Kako ova vrsta popisa gradiva obrađuje uobičajene vrste dokumentacije koje ima svaka ustanova, mogli bismo steći dojam kako popisi ove vrste sadržavaju pomalo nebitne i generalne informacije koje su više administrativnog karaktera. Druga vrsta popisa su granski popisi gradiva koji se odnose na pojedine djelatnosti ili grane djelatnosti. Posljednja vrsta popisa su posebni popisi gradiva s rokovima čuvanja koji sadržavaju sve vrste gradiva koje je nastalo ili nastaje djelovanjem određenog stvaratelja, a izrađuje ga svaki pravni subjekt na temelju općeg i granskog popisa te u njega uključuje posebnosti određene djelatnosti.

Na kraju bih istaknula kako u praksi nije uvijek moguće realizirati sve aktivnosti vezane uz vrednovanje i kategorizaciju te je, stoga, potrebno zadovoljiti određene pretpostavke. U svom radu *O valorizaciji i kategorizaciji arhivske građe* Stulli ističe potrebu zadovoljenja nekih pretpostavki za rad na vrednovanju i kategorizaciji gradiva. Idealne pretpostavke bile bi ispunjene kada bi postojala potpuna i racionalna mreža arhivskih ustanova, sastavljena od arhivskih ustanova s dužom tradicijom rada, a samim time i s dobrim poznavanjem gradiva svog arhivskog područja. Nadalje, kada bi te ustanove raspolagale s dovoljnim spremišnim kapacitetom te da je ostvarena maksimalno moguća koncentracija razdvojenih dijelova pojedinih arhivskih fondova ili zbirki, kao i koncentracija gradiva koje tvori organske cjeline za pojedina arhivska područja. Nadalje, Stulli smatra kako je potrebno ostvariti bar osnovno sređivanje svih fondova i zbirki pohranjenih u arhivskim ustanovama, te da su izrađena barem osnovna informativna pomagala za njih. Također, bitno je da se ostvari što

²⁸ Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva (NN 90/2002), čl. 2.

potpunija evidencija arhivskog gradiva koje se nalazi izvan arhivskih ustanova. Na koncu, posebno je važno da svaka arhivska ustanova ima dovoljan broj arhivskih stručnjaka koji su u stanju valjano, prema stanju suvremene znanosti, obaviti vrednovanje i kategorizaciju arhivskog gradiva svakog područja.²⁹ Ukoliko bi se zadovoljile navedene pretpostavke, stekli bi se svi važniji uvjeti za uspješan i racionalan rad na vrednovanju i kategorizaciji arhivskog gradiva.

6. VREDNOVANJE ELEKTRONIČKIH ZAPISA

Više je razloga zašto vrednovanje elektroničkih zapisa razmatramo kao posebnu cjelinu, odvojenu od vrednovanja tradicionalnih zapisa. Jedan od razloga je sam status elektroničkih i drugih strojno čitljivih dokumenta kao arhivskog gradiva. Kako bismo pristupili samom postupku njihova vrednovanja potrebno je ispitati mogu li i kada mogu ti zapisi imati svojstvo arhivskih dokumenata i samim time biti predmetom vrednovanja. Kod tradicionalnih dokumenata nema dvojbi pri utvrđivanju statusa arhivskog dokumenta, odnosno jednostavno je utvrditi ima li neki oblik zapisane informacije taj status ili nema. Za razliku od elektroničkih dokumenata, ovdje je potrebno vrednovanje izvršiti nad zadanim skupom dokumenata, a osnovni problem je utvrditi kriterije na temelju kojih će se izvršiti selekcija. Uz selekciju, identifikacija dokumenata postala je predmetom i proizvodom postupka vrednovanja te opisa svojstava elektroničkih dokumenata. Drugi razlog izdvojenog proučavanja vrednovanja elektroničkih zapisa odnosi se na njihove posebnosti u kontekstu strukture i organizacije podataka. Odnosno, u tom kontekstu, pitanja se javljaju s obzirom da elektronički dokumenti često imaju podudarnu strukturu i namjenu, kao i odgovarajući tradicionalni, odnosno papirnati dokumenti, ali isto tako pojavljuju se i takvi oblici za koje je nemoguće naći odgovarajući analogan tradicionalni oblik. I, na koncu, treći razlog zasebnog razmatranja vrednovanja elektroničkih dokumenata je činjenica kako je postupak vrednovanja od početka predstavljao praktički usmjeren postupak, te se stoga i danas poistovjećuje s odabirom radi zaštite i lakšeg upravljanja arhivskim gradivom. Činjenica je kako se vrednovanje elektroničkih zapisa uglavnom bavi tehnološkim pitanjima zaštite i korištenja ili se na njih poziva kao na problem koji rješava. Takav pristup ne predstavlja postupak vrednovanja, već postupak svojevrsnog odabira radi zaštite. Vrednovanje, kao poseban postupak, uključuje drugi sadržaj i drugu svrhu samog postupka. Pojam vrednovanja elektroničkih zapisa podrazumijeva primjenu vrednovanja u

²⁹ B. Stulli, *Arhivistika i arhivska služba*, 376.

sustavima za upravljanje elektroničkim zapisima, kao jedne od funkcija održavanja takvog sustava.³⁰

U posljednje je vrijeme sve manje zagovornika potpunog čuvanja gradiva pisanoga na papiru, a sve više onih koji zagovaraju potpuno čuvanje novih vrsta zapisa na magnetskim i optičkim nosačima. No, imajući u vidu dugoročne probleme zaštite i korištenja novih vrsta zapisa, koji se pojavljuju s brzim razvojem informacijske tehnologije, vidimo kako, dugoročno gledano, potpuno čuvanje gradiva nije niti moguće niti opravdano. Jednostavno, nemoguće je stalno prilagođavati računalne zapise brzo promjenjivom hardveru i softveru. U elektroničkom okruženju problem ne predstavlja samo trajno čuvanje i dostupnost, već i pitanje vjerodostojnosti, budući da, zbog nepodudaranja fizičke i logičke strukture elektroničkih dokumenata, elektronički dokument često ne sadržava sve što je potrebno za njegovu jednoznačnu interpretaciju.³¹

Unatoč prednostima informacijske tehnologije, zbog količine podataka i informacija sadržanih u bazama podataka, one za korisnike postaju nepregledne i nesavladive. Stoga je nove vrste zapisa potrebno također vrednovati i odabirati po istim načelima i kriterijima kao i klasične vrste gradiva. Postupak vrednovanja elektroničkih zapisa razlikuje se od postupka vrednovanja tradicionalnih zapisa u samom načinu i postupku vrednovanja, odabiranja i preuzimanja u arhiv, kao i u načinu pohrane i korištenja.

Život tradicionalnih arhivskih zapisa možemo podijeliti na dva osnovna razdoblja. Prvo razdoblje je *aktivno* i u tom razdoblju zapisi se stvaraju, primaju, sakupljaju... Dok je drugo razdoblje *pasivno*, odnosno *neaktivno* razdoblje života zapisa. Između ta dva razdoblja života zapisa, zapisi su poluaktivni i tada dolazi do postupka vrednovanja, odnosno donosi se odluka o njihovoj vrijednosti, tj. o njihovom daljnjem čuvanju u arhivu ili odluka o izlučivanju. U novije vrijeme ovakva je podjela sve rjeđa zbog pojave elektroničkih zapisa, odnosno zbog njihovih osobina, tj. prednosti i dodatnih kvaliteta u odnosu na klasične dokumenta, a to su neovisnost sadržaja o podlozi; mogućnost izrade identičnog zapisa na nekom drugom mediju; jednostavno kopiranje, što je bitan dio života elektroničkih zapisa; vrlo je lako mijenjati sadržaj bez traga te vršiti migraciju sadržaja na druge medije, čime se osigurava čitljivost elektroničkog zapisa.

Odnos samog oblika dokumenata kao tehnoloških artefakata i njihove vrijednosti uključuje brojna pitanja koja određuju današnji pristup vrednovanju elektroničkih zapisa. Svaki zapis ima osnovne značajke, a to

³⁰ J. Ivanović, *Vrednovanje elektroničkih zapisa*, Arhivski vjesnik 41, Zagreb 1998, 9.

³¹ V. Lemić, *Arhivi i elektronički zapisi: iskustva skandinavskih zemalja*, Arhivski vjesnik 46, Zagreb 2003, *passim*.

su *sadržaj, struktura, kontekst i prikaz*, odnosno *oblik*. Kod gradiva na papiru te su značajke neodvojive, odnosno kontekst je vidljiv iz fizičkog rasporeda spisa, dok je kod elektroničkih zapisa *sadržaj* najstabilniji dio, *struktura* ovisi o formatu datoteke, *kontekst* o metapodacima, dok *prikaz* ovisi o softveru za prikazivanje. Također, kod elektroničkih dokumenata, bitno je naglasiti da strukturu i kontekst treba čuvati zajedno sa *sadržajem*, tj. *sadržaj* elektroničkih zapisa mora biti zaštićen zajedno s pripadnim metapodacima. Dakle, elektronički zapis nije čitljiv niti razumljiv bez odgovarajućeg softvera i hardvera, odnosno bez dokumentacije o tome na koji način podatke treba interpretirati i prikazati da bi bili razumljivi. Drugim riječima, elektronički dokument sastoji se od strojno čitljivih podataka koji su predmet obrade i, u tom kontekstu, arhivski dokument možemo definirati kao „logički entitet koji obuhvaća obradive podatke, softverske instrukcije i dokumentaciju o stvarno izvršenim postupcima obrade nad određenim skupom podataka prilikom izvršenja odgovarajuće poslovne transakcije”.³² Pri postupku vrednovanja treba uzeti u obzir sva tri čimbenika i način na koji su implementirani u sustavu. Vidimo kako vrednovanje elektroničkog zapisa sadrži i vrednovanje informacijskog sustava, njegove dokumentacije te sadašnje i buduće čitljivosti i obradivosti podataka. Suvremene tehnologije omogućile su da se arhivsko gradivo čuva na različitim nosačima, no time je i problem vrednovanja postao složeniji, s obzirom da je potrebno donijeti odluku i o nosaču i o sadržaju.

Možemo zaključiti kako je, pri postupku vrednovanja elektroničkih zapisa, potrebno pravodobno djelovati kako bi se sačuvale sve značajke zapisa, ili prepoznati one značajke koje nužno trebaju biti sačuvane kako bi elektronički zapis bio čitljiv. Dakle, pri vrednovanju elektroničkih zapisa potrebno je voditi računa o već spomenutim značajkama, ali isto tako i o autentičnosti, pouzdanosti, integritetu i upotrebljivosti zapisa.

Praksa primjene tradicionalne metodologije vrednovanja na elektroničke zapise pokazala je kako su postojeći kriteriji vrednovanja neodgovarajući s obzirom na osobine samih zapisa. Za vrednovanje elektroničkih dokumenata potrebni su dodatni kriteriji kao što su: obradivost, mogućnost povezivanja računalom, tehnička pitanja koja se odnose na čitljivost i prenosivost strojno čitljivih zapisa, koji su i doveli do zalaganja arhivista da se vrednovanje strojno čitljivih zapisa izvrši što prije nakon njihova nastajanja, odnosno do ideje da se kriteriji vrednovanja unesu u oblikovanje računalnih sustava. Također, pri vrednovanju elektroničkih dokumenata posebno je važno utvrditi tehničke podobnosti pojedinog nosača, odnosno formata, kao što su: mogućnost prebacivanja podataka s jednog

³² J. Ivanović, *Vrednovanje elektroničkih zapisa*, 13.

formata na drugi; stabilnost formata i vrijeme trajnosti; postojanost pri prebacivanju; upotrebljivost informacija nakon nekoliko prijenosa; koja je generacija najpogodnija za čuvanje; osiguranje tehnike za „čitanje”. Pri vrednovanju elektroničkih zapisa potrebno je obratiti pozornost i na sljedeće kriterije: da su podaci na mikrorazini, a ne sumarni prikazi; postojanje mogućnosti statističke analize; čitljivost podataka; značenje podataka za područja gdje je prilagođena tehnika elektronskih medija; alternativa prikladnija nego na drugom mediju; bolja mogućnost pretraživanja.

Smatram potrebnim naglasiti još jednu posebnost vrednovanja elektroničkih zapisa u odnosu na tradicionalne, a to je zahtjev za izvršenjem postupka vrednovanja u samoj fazi projektiranja sustava, odnosno i prije nego zapisi nastanu. Vrednovanje u fazi projektiranja sustava, ponekad se smatra jedinim dugoročno održivim modelom vrednovanja elektroničkih zapisa. U toj fazi organizacija odlučuje koje će joj informacije trebati za njezino poslovanje, kao i o načinu na koji će ih organizirati i obraditi. Ovaj pristup polazi od pretpostavke kako je vrijednost zapisa moguće odrediti neovisno o njemu samome, dok je druga važna pretpostavka pouzdan nadzor nad načinom na koji se sustav koristi, s obzirom da treba osigurati da se korištenje odvija upravo onako kako je zamišljeno.³³ Vrednovanje u fazi oblikovanja uključuje identifikaciju funkcija i aktivnosti koje stvaraju arhivsko gradivo, određivanje informatičkog sustava koji će podržavati funkcije i aktivnosti, identifikaciju arhivskog gradiva koje će sustav obuhvatiti te projektiranje sustava u svrhu osiguranja pretraživanja, čuvanja i dostupnosti arhivskog gradiva. Takvim pristupom omogućena je zaštita elektroničkih zapisa trajne vrijednosti tako što će se vrijedni dokumenti izdvojiti od onih bezvrijednih kako bi im se mogla posvetiti odgovarajuća briga. Ivanović smatra kako se ovdje kroz vrednovanje nastoje riješiti pitanja vezana uz akviziciju i zaštitu elektroničkih zapisa, s obzirom da većina arhiva nije u stanju osigurati tehničke i kadrovske pretpostavke za redovito preuzimanje, obradu i migraciju elektroničkih zapisa, pa se rješenje traži u premještanju nekih aktivnosti u fazu životnog ciklusa dokumenta kada je za nj nadležan stvaratelj.

Ivanović, u svom radu *Vrednovanje elektroničkih zapisa*, ističe kako se vrednovanje s praktične strane uglavnom sastoji u utvrđivanju niza kriterija zasnovanih na informacijskoj ili evidencijskoj vrijednosti dokumenata i, u novije vrijeme, na funkcionalnom kontekstu njegova nastanka, definiciji jedinice na koju se ti kriteriji primjenjuju, i na zahtjevu da rezultat

³³ J. Ivanović, *Vrednovanje elektroničkih zapisa*, 18: „Konvencionalnost i predvidljivost su važna svojstva sustava u kojem nastaju elektronički zapisi o kojima ovisi mogućnost vrednovanja u fazi projektiranja sustava”.

vrednovanja bude takav da sačuva vjerodostojnost i autentičnost svake jedinice, za koju je odlučeno da se trajno čuva, te razumljivost cjeline i konteksta nastanka zapisa. Imanentni stručnjaci s područja arhivistike zagovaraju ideju kako se pri odabiru gradiva za dugoročno čuvanje arhivisti trebaju usredotočiti na pitanje evidencijske vrijednosti dokumenata u kontekstu funkcija i djelatnosti iz kojih su proistekli. Autor, nadalje, smatra kako, dok god se elektroničke zapise smatra dokumentima poput ostalih, primjena kriterija koji se i inače koriste u vrednovanju ne bi trebala biti upitna. Dakle, „elektroničke zapise treba vrednovati u kontekstu cjeline svih zapisa koji su nastali djelovanjem jedne organizacije i pri tome primjenjivati iste kriterije”.³⁴

U svom radu, *Pretpostavke za valorizaciju zapisa na elektronskim medijima*, Eržišnik se bavi razlozima za vrednovanje elektroničkih zapisa, te ističe njihove prednosti stavljajući u prvi plan sadržaj, zatim bitnima smatra tehničku vrijednost, odnosno ispravnost, kompatibilnost i kompletnost elektroničkih zapisa u svrhu očuvanja njihove čitljivosti za buduće generacije. Dakle, tehnički uvjetovane osobine zapisa nemaju osobitu važnost kao kriterij vrednovanja, sve dok je zajamčena čitljivost. Na koncu, autor ističe značenje pravne vrijednosti tih zapisa, koja obuhvaća dva potpojma, odnosno obuhvaća vjerodostojnost zapisa te, s druge strane, vrijednost zapisa kao dokaznog sredstva. Dvojbe oko pravne valjanosti zapisa jedan su od glavnih čimbenika koji usporavaju uvođenje elektroničkih sustava u neke segmente poslovanja koji trebaju biti pravovaljano dokumentirani. Dakle, Eržišnik smatra kako su sadržajne pretpostavke ne samo najvažnije, nego i jedini razlozi za vrednovanje elektroničkih zapisa, te da sadržaj kao takav mora biti u skladu s osnovnim interesima arhivske struke, što podrazumijeva interes za povijest, znanost, kulturu i druge općedruštvene potrebe. Sadržaj elektroničkih zapisa, dakle, iz tri aspekta ima prednost pred klasičnim dokumentima. Na prvom mjesto ističe se prostorno smanjivanje kao pretpostavka za vrednovanje. Zatim, kao druga važna karakteristika za vrednovanje ističe se važnost pretraživanja kao pretpostavke za višestruku upotrebu istih podataka. Posljednja i najvažnija karakteristika vrijednosti sadržaja elektroničkih dokumenata su baze podataka koje predstavljaju pretpostavku za beskonačna istraživanja, odnosno za uspostavljanje odnosa između entiteta i njihovih atributa. Dakle, konkretnog sadržaja nema, no on nastaje kao rezultat rada istraživača, ovisno o interesu.³⁵

³⁴ *Ibidem*, 12.

³⁵ D. Eržišnik, *Pretpostavke za valorizaciju zapisa na elektronskim medijima*, Arhivski vjesnik 41, Zagreb 1998, *passim*.

S obzirom da je vrednovanje elektroničkih zapisa danas sve manje zaokupljeno tehnološki određenim pitanjima, sve je manje stvarnih razlika u pristupu vrednovanju tradicionalnih i elektroničkih zapisa. U konkretnoj praksi, važnijim se pokazao problem primjene vrednovanja u elektroničkim i mješovitim sustavima koji danas uglavnom i prevladavaju u organizacijama – stvarateljima arhivskog gradiva.

7. ARHIVSKO ZAKONODAVSTVO U POSTUPKU VREDNOVANJA

Arhivsko zakonodavstvo bavi se posebnom skupinom pitanja pravne zaštite arhivskog gradiva i pravne osnove funkcioniranja arhivske službe i, s tim u vezi, donošenja pravnih normi u obliku zakona i uredbi kojima se ova pitanja reguliraju.

U kontekstu vrednovanja arhivskog gradiva, arhivistika i arhivski propisi moraju odgovarati na osnovna pitanja koja su povezana s postupkom vrednovanja i odabiranja arhivskog gradiva, odnosno moraju odgovoriti na pitanja u koju svrhu se gradivo vrednuje, čije je gradivo potrebno vrednovati, kako vrednovati, odabrati ili izlučiti gradivo, zatim koje metode treba koristiti, tko će izvršiti vrednovanje, te prije svega potrebno je odgovoriti na ključno i najzahtjevnije pitanje arhivistike, a to je *što vrednovati, što odabrati, što sačuvati, što izlučiti ili što uništiti, kako bismo sačuvali optimalnu količinu podataka i informacija o prošlosti?*

Pravna osnova vrednovanja arhivskog gradiva sadržana je u *Zakonu o arhivskom gradivu i arhivima* (105/1997, 64/ 2000, 65/2009, 125/2011) te *Pravilniku o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva* (NN 90/2002). Članak 12. *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima* govori kako se postupak odabiranja arhivskog gradiva, kao i propisi o mjerilima, načinu vrednovanja, izradi popisa s rokovima čuvanja, redovnom provođenju i postupku čuvanja, utvrđuju posebnim pravilnikom što ga donosi ministar kulture na prijedlog Hrvatskog državnog arhiva.

Na temelju navedenog članka 12. *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima* donesen je *Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva* (NN 90/2002), čijim stupanjem na snagu prestaje vrijediti *Pravilnik o odabiranju i izlučivanju registrature građe* (NN 36/1981) i *Uputstvo o vrednovanju registrature građe* (NN 33/1987). Ovim *Pravilnikom* utvrđuju se kriteriji vrednovanja arhivskog gradiva, kategorizacija stvaratelja, izrada popisa arhivskog gradiva s rokovima čuvanja, postupak odabiranja i izlučivanja te način uništavanja izlučenog gradiva.

Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva uz postupke, procedure i njihovu praktičnu provedbu propisuje i kriterije vrednovanja i kategorizaciju stvaratelja. Prema spomenutom

Pravilniku, vrednovanje je postupak kojim se procjenjuje vrijednost zapisa i utvrđuje rok do kojega će se čuvati određena vrsta gradiva ili jedinice gradiva, te se određuje postupak sa svakom vrstom odnosno jedinicom gradiva po isteku roka čuvanja. Kriteriji vrednovanja prema kojima se određuje obveza, potreba i interesi te pojedinačna ili šira društvena korist od čuvanja gradiva prema određenim rokovima su:

- značenje djelatnosti i funkcija nekoga stvaratelja,
- pravni propisi i standardi koji utvrđuju obveze i rokove čuvanja gradiva,
- potrebe poslovanja i nadzora nad poslovanjem stvaratelja gradiva,
- zaštita prava i interesa pojedinaca ili skupina na koje se gradivo odnosi,
- interes javnosti za uvid u činjenice koje gradivo dokumentira,
- evidencijska i informacijska vrijednost gradiva,
- značenje gradiva za kulturu, povijest i druge znanosti,
- vrijednost gradiva kao kulturnoga dobra.

Vrednovanje gradiva vezano je uz kategorizaciju stvaratelja koja predstavlja osnovu nadzorne i akvizicijske politike arhiva. Kategorizacija je postupak kojim se stvaratelji gradiva razvrstavaju u skupine ovisno o značenju cjeline gradiva nastalog njihovim djelovanjem. Njezina je svrha utvrditi značenje cjeline gradiva nastalog djelovanjem pojedinoga stvaratelja za dokumentiranje djelatnosti i funkcija koje stvaratelj obavlja. Kategorizaciju stvaratelja javnoga i privatnoga gradiva utvrđuje Hrvatsko arhivsko vijeće, na prijedlog državnih arhiva za područje njihovih nadležnosti, a stvaratelji se razvrstavaju u tri kategorije. Nakon objave kategorizacije u službenim glasilima arhivi stvarateljima izdaju rješenje o kategorizaciji.

Pored arhivskih propisa i profesionalno stvorenih modela vrednovanja i odabiranja arhivskog gradiva, arhiviste na stručnost i objektivnost pri tom odgovornom radu obvezuje i Etički kodeks arhivista, prihvaćen na XIII međunarodnom kongresu arhiva u Pekingu godine 1996.³⁶ Brojni arhivski propisi i arhivistička stručna i moralna načela obvezuju arhive u cijelom svijetu da odgovorno provode vrednovanje, ukoliko žele sačuvati pisanu kulturnu baštinu, koja će u protivnom biti prepuštena nemilosrdnom „kriteriju vremena”, koji gradivo polako, ali neizbježno uništava. Pri vrednovanju i odabiranju arhivskog gradiva arhivisti su formalno-pravno potpuno neovisni i istovremeno jedini koji pred poviješću, znanosti i kulturom u najširem smislu, snose pravnu i moralnu odgovornost za zaštitu arhivskih izvora i njihovu trajnu dostupnost. Definiranjem arhiv-

³⁶ V. Žumer, nav. djelo, 58.

skog gradiva arhivisti u biti usmjeravaju i oblikuju povijest, budući neposredno odlučuju o čuvanju ili uništavanju gradiva, kao i o sudbini pisanih podataka i informacija o našoj povijesti.

8. ZAKLJUČAK

Promišljajući o prethodnoj raspravi, jasno možemo zaključiti kako, unatoč godinama razvoja arhivistike kao znanosti, a samim time i teorije i prakse arhivističkog vrednovanja, još uvijek nije riješen problem uspostave nekih općih kriterija, standarda, smjernica i mjera kojima bismo vrednovali dokumentacijski sadržaj društvenih institucija, odnosno njihovu upotrebljivost. Jedan od razloga takvoj situaciji su različite prakse koje se godinama provode u arhivima i koje bi sada trebalo mijenjati, odnosno reformirati.

Vrednovanje arhivskog gradiva potrebno je promatrati kao proces koji se odvija, a ne kao dostignuto stanje, s obzirom da je postupak vrednovanja proces koji se razvija, odnosno čija svrha i cilj kroz povijest poprimaju drugačije značenje i višu dimenziju – od procesa kojemu je osnovna svrha bila predvidjeti značenje gradiva koje će u budućnosti imati važnost za povijesna i druga znanstvena istraživanja, vrednovanje postaje proces orijentiran na korisnika i na kvalitetu informacija, odnosno znanja koje njemu koristi.

U novije vrijeme, više pažnje trebalo bi se posvetiti vrednovanju koje je uvijek bilo „tu negdje” prisutno, no nikada se izravno nije mogao vidjeti način i učinak samog postupka vrednovanja. Također, smatram potrebnim istaknuti kako je nužno više pažnje usmjeriti oblikovanju metapodataka, koji se u različitim izvorima različito navode, kako bi se postigla interoperabilnost različitih sustava, njihova komunikacija i suradnja koja je, razumljivo, orijentirana na korisnika i na njegove potrebe za informacijama, odnosno za znanjem. Nakon provedenog cijelog postupka vrednovanja, jedan od važnih pokazatelja upotrebljivosti i valjanosti arhivskog gradiva, koje je obrađeno, jeste i činjenica koliko su korisnici u mogućnosti koristiti se određenim izvorima. Dakle, može se kazati kako su i korisnici „mjera” kojom možemo vrednovati informacijski izvor, arhivski fond, odnosno arhivsko gradivo.

Vrednovanje arhivskog gradiva, prelazi granice arhiva kao ustanova i usredotočuje se na razvijanje suradnje arhiva i društvenih institucija, odnosno stvaratelja arhivskog gradiva, te na informacije koje svjedoče o djelatnostima određenih društvenih struktura, bez obzira gdje se i u kojoj fazi životnog ciklusa nalazile. Proces vrednovanja arhivskog gradiva ima veliko značenje i utjecaj na transparentnost i odgovornost institucija

demokratskog društva, te na zaštitu arhivskog gradiva kao dijela pisane baštine naroda, te je postupak koji treba postati neposredna produktivna snaga kojom će biti prožete, ali i kojom će se voditi, sve društvene institucije u svojoj djelatnosti i stvaranju pisane dokumentacije kao materijalnog dokaza svog postojanja i djelovanja. Vrednovanje arhivskog gradiva treba se temeljiti na principu jedinstva teorije i prakse te, kao takav postupak, imati čvrstu znanstvenu podlogu za sve aktivnosti kojima se bavi.

Ljerka VUK

EVALUATION OF ARCHIVES IN NEW SOCIAL CIRCUMSTANCES - LEGAL FRAMEWORK AND PRACTICE IN REPUBLIC OF CROATIA FOR THE LAST 30 YEARS

Summary

In reflecting on the previous discussion we can clearly conclude that, despite years of development of archival science as a science, and consequently the theory and practice of archival valuation the issue of establishing some general criteria is still not resolved, along with the standards, guidelines and measures to evaluate the documentary content of social institutions, or their usefulness. One of the reasons for this situation are different practices that are carried out for years in the archives and that would now be changed or reformed.

Evaluation of archives should be viewed as a process that takes place, and not as the stage reached with regard to the procedure for the evaluation process that is being developed, and whose purpose and goal in history take on a different meaning and a higher dimension - of the process for which the primary purpose was to predict meaning of material that is likely to gain importance in historical and other scientific research, evaluation becomes a process-oriented profile and the quality of information or knowledge that is useful.

Today more attention should be paid to the evaluation that was always present "out there", but the way and the effect of the evaluation process could never be seen directly. Also, I consider it important to point out that it is necessary to pay more attention design metadata, which are in various sources of different state, to achieve interoperability of different systems, their communication and cooperation, which is understandably

focused on the user and their needs for information, and for knowledge. Following the completion of the entire evaluation process, one of the important indicators of usability and validity of archival material that is processed by the fact how many users are able to use certain sources. Thus, it can be said that both users 'measures' which can evaluate the information source, fonds, or archival material.

Evaluation of archives, exceeds the limits of the archive as an institution and focuses on the development of cooperation between archives and social institutions, and records creators and the information that bear witness to the activities of certain social structures, regardless of where and in what stage of the life cycle contained. The process of evaluation of archives is of great significance and impact on the transparency and accountability of democratic institutions and the protection of archives as part of the written heritage of the nation, this is a process that should become a direct productive force which will be imbued with, and that will lead, all social institutions in their activities and the creation of written documents as material evidence of their existence and activities. Evaluation of archives should be based on the principle of unity of theory and practice and, as such procedure, have a solid scientific basis for the activities concerned.